

Данилейко С. І.*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається проблема виховання учнів початкових класів в дусі толерантності як необхідної умови формування їхньої соціальної компетентності. Запропоновано методичні рекомендації для вчителів, які цікавляться проблемою виховання толерантної особистості.

Формування життєвих стратегій, максимально адекватних новій соціальній ситуації, зумовлює необхідність розробки системи розвитку життєвої та зокрема соціальної компетентності. У системі загальної освіти взято курс на гуманізацію й демократизацію, на формування особистості як найвищої цінності суспільства, на її соціалізацію. Як показує досвід, сьогодні формування освітніх цілей відбувається не на рівні держав, а на міждержавному, міжнаціональному рівнях, коли основні пріоритети й цілі освіти проголошуються в міжнародних конвенціях та документах і є стратегічними орієнтирами міжнародної спільноти. На міжнародному рівні досі триває дискусія навколо того, як дати людині належні знання, уміння та компетентності для забезпечення її гармонійної взаємодії з технологічним суспільством, що швидко розвивається.

В основі терміну «компетентність» є вихідна основа «competere», що означає «знати», «досягати», «уміти», «відповідати». Ці визначення, на погляд С. Бахтеєвої, подають сутність соціальної компетентності в загальному вигляді.

Як багатогранна характеристика особистості соціальна компетентність своєю багатокомпонентністю охоплює всю множину та глибину функціонування особистості в соціумі. Оскільки особистість – істота суто соціальна, то формат соціальної компетентності охоплює як соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії з навколишнім соціальним середовищем, так і самопочуття та сприйняття особистістю самої себе в соціумі. При цьому соціальна компетентність передбачає достатній рівень уміння будувати партнерські стосунки, здатність до кооперації.

---

* © Данилейко С. І.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Соціальна компетентність вимагає від особистості як принциповості, уміння відстояти власну думку, протистояти небажаному впливу, так і толерантності, і вміння пристосовуватися, і, більше того, ефективно діяти в соціальних умовах, що постійно змінюються. Соціальна компетентність вимагає як збереження пропріуму, так і вміння рахуватися із соціальними нормами та правами інших людей. Різноманітний безпосередній досвід соціальних взаємодій, результатом чого може бути соціальна компетентність, сприяє розширенню поля сприйняття людини. Саме це є важливим для актуалізації толерантності, оскільки, по-перше, легше зрозуміти, поважати та прийняти людину, коли безпосередньо знаєш соціальний контекст її буття; по-друге, у процесі напрацювання соціальної компетентності часто формується гнучкість особистості. Отже, складовою соціальної компетентності, одним із основних особистісних чинників успішності спілкування людини чи успішного існування в соціумі є толерантність.

Слід зазначити, що проблема виховання толерантної особистості в системі загальної освіти є відносно новим об'єктом дослідження. Хоча в її розвиток в останнє десятиріччя певний доробок внесли наукові праці філософів В. Андрущенка, В. Кременя, В. Лекторського, Л. Соханя, І. Фролова, В. Шинкарука, а також психолого-педагогічні дослідження А. Асмолова, С. Бондиревої, О. Вишневської, Л. Вишневської, І. Вільша, В. Глебкіна, Т. Гончарук, Г. Дмитрієва, В. Золотухіна, Л. Ібрагімової, М. Красовицького, В. Намілова, В. Оржеховської, А. Погодіної, О. Пометун, А. Сиротенка, А. Степанова, О. Сухомлинської, І. Тараненко, В. Тишкова, І. Шоробури та інших, але ряд важливих проблем теорії та практики виховання толерантності залишається невирішеним ще й сьогодні.

Метою статті є визначення особливостей організації процесу виховання культури толерантності в молодших школярів як одного з основних особистісних чинників успішного існування в соціумі.

Ідея толерантності не є новою. Потреба в толерантності, очевидно, виникла разом із потребою в спілкуванні між людьми, тобто в потребі соціальних (громадських) відносин. В Античності і Середньовіччі існувало багато відносин між окремими особистостями, а також групами думок або вірувань, які ми можемо

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

визначити як толерантні. Але теоретичне обґрунтування поняття толерантності в європейській культурі усталилося в епоху Нового часу [2].

У філософській енциклопедії толерантність визначається як якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до рівної й гідної особистості й що виражається у свідомому придушенні почуття неприйняття, викликаного всім тим, що знаменує в іншому відмінне (зовнішність, манера, мова, смаки, спосіб життя, переконання й т.п.). Толерантність передбачає налаштованість на розуміння й діалог з іншим, визнання й повагу його права на відмінність [10, с. 21].

У словниках термін «толерантність» найчастіше розглядається як синонім «терпимості» з посиланням на те, що поняття «толерантність» похідне від лат. *tolerantia*, що означає терпимість [12, с. 669]. Таке розуміння закріплене й у Декларації принципів толерантності, проголошеної й підписаної ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. У першій її статті визначено: «1. Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість спілкування та свобода думки, совісті й переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру. 2. Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність – це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинна виявляти кожна людина, групи людей та держави. 3/ Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (в тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку. Толерантність – це поняття, що означає відмову від догматизму і абсолютизму, утвердження норм, закріплених у міжнародно-правових актах у галузі прав людини» [7].

Таке визначення допомагає розкрити сутність

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

толерантності в соціальному аспекті.

Сучасна проблематика толерантності різноманітна. Науковцями толерантність розглядається: як принцип правового, соціально-політичного аспекту (М. Мчедлов) [9], як деяка філософська категорія відносин (О. Клепцова) [8, с. 5], як культура толерантної свідомості (А. Асмолов) [2].

Учені визначають толерантність як основу свободи, поваги до прав іншої людини, терпимість, ненасильство, культуру компромісу, діалог, тобто діалогічну форму спілкування; особистісну або суспільну характеристику, що передбачає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище багатомірні [5].

Виокремлюються різні форми толерантності – особистісна; суспільна, що виявляється в моралі, менталітеті, свідомості; державна, відображена в законодавстві, політичній практиці [9].

В Україні, яка за своїм геополітичним положенням опинилась на перехресті світових культур, проживають представники практично всіх релігій світу, А це означає, що питання терпимості, етичності, гуманістичного виховання (тобто сприйняття іншого, часом несхожого) набувають особливої ваги, і вони стають головним чинником внутрішньої стабільності країни.

Інтерес до толерантності, зокрема в нашій країні, зумовлений останнім часом не тільки відродженням національної самосвідомості, але й тим, скажімо, що людина (де б вона не була) є продуктом тієї культури, у якій вона зростала, результатом прямого впливу, способу життя, традицій, звичаїв, норм і цінностей того суспільства, яке її оточувало із дня народження. І це слід обов'язково враховувати, спілкуючись, вступаючи в стосунки з іншими людьми – з іншою культурою, іншим мисленням, іншою релігією тощо.

Дослідники цієї проблеми одноставні в думці, що доросла (зріла) толерантність закладається в дитинстві [1; 4]. На сьогодні виникає необхідність виховання культури толерантності з найперших днів навчання. Природою в кожній людині від народження закладено своєрідну програму розвитку, у якій формуванню тієї чи іншої життєвої здібності відведений певний час. Наприклад, функція мовлення починає формуватися ще до народження і до двох років в людини вже закладається весь фундамент мовлення, що

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

поповнюється і вдосконалюється приблизно до дев'ятого року життя, перебуваючи у фазі активності. Якщо в цей період життя функція мовлення через якісь обставини не сформувалась, то її становлення після даного терміну буде пов'язане з докладанням значних зусиль. Працюючи з дітьми молодшого шкільного віку, педагогові слід чітко усвідомлювати, для формування яких саме функцій відведений природою даний період.

Дослідження у сфері психології показали, що саме молодший школяр характеризується здатністю до співчуття, співпереживання, товарищескості, наслідування, перевагою інтересу до світу дорослих, особливою «пластичністю» нервової системи, тяжінням до позитивних стосунків із дорослими та загальною нестійкістю волі. Саме в молодшому шкільному віці відбувається першочергове формування характеру, внутрішньої позиції, нового рівня потреб, що дають змогу діяти, керуючись метою, моральними вимогами, почуттями, виникають відносно стійкі форми поведінки, суспільна спрямованість особистості, вибірковість стосунків із товаришами, прийняття вимог виконання необхідних норм поведінки [4; 6; 8].

Основними потребами дитини молодшого шкільного віку є потреба у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу, потреба у дружбі, товарищескості, повазі особистості, у самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля. Перед учителем постає важливе завдання: вирізнити мотив учинку, роз'яснюючи його сутність і правильність у різних типових життєвих ситуаціях, даючи можливість емоційного "переживання" разом із практичним застосуванням отриманих знань. На основі спільних видів діяльності діти вчаться будувати свої взаємини з однолітками, входити в колектив ровесників, у них виникає потреба до взаємимогливості і взаємодопомоги.

На цьому віковому етапі в дитини формується ядро особистості (моральні почуття, цінності, переконання), відбувається набуття досвіду моральної поведінки. Вона вчиться не лише виконувати вимоги колективу, а й бере активну участь у постановці вимог, виборі доручень, справи, яка їй до душі. В учнів виникає ще одне новоутворення – відносно стійкі форми поведінки

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ї діяльності, які в майбутньому становлять основу формування її характеру.

Після закінчення 1 класу залишається певна частина дітей, у яких не до кінця сформовані особистісні новоутворення, характерні для дошкільнят. А саме:

- недостатнє усвідомлення сприйняття шкільного життя, необхідності впорядковувати, організовувати його за певними законами і правилами співжиття;

- недостатнє усвідомлення внутрішньої етичної інстанції, такої як сумління (орієнтування лише на зовнішній контроль з боку дорослих, невміння діяти за їх відсутності), що викликає в школярів почуття невпевненості в собі, спричинює конфлікти у спілкуванні;

- відсутність переваг та продуманих дій над імпульсивними (стримування бажань відбувається лише в разі очікування винагороди чи покарання);

- несформованість адекватної самооцінки.

Учителеві в 2 класі слід продовжувати виховну роботу, спрямовану на корекцію цих недоліків для формування специфічних для молодших школярів особистісних новоутворень: довільності психічних процесів, внутрішнього плану дій та рефлексії, інтелектуалізації життя дитини.

У вчинках дітей наприкінці другого року навчання проглядається вже позиція у ставленні до того, що їх оточує. Розвиваються і змінюються внутрішні етичні інстанції, формуються моральні мотиви поведінки; розвивається здатність співпереживати, співчувати, а отже, і співпрацювати з дорослими та однолітками.

Молодший шкільний вік (за І. Бехом) виявляється сприятливим щодо виховання в дитини фундаментального для її морального розвитку новоутворення, яким є здатність цінувати особистість людини. Головним новоутворенням навчальної діяльності є формування теоретичного мислення дитини, що знаходить відповідне вираження й у рівні сформованості в дітей особистісних моральних якостей, першооснов багатьох моральних понять: доброти, людяності, милосердя, чуйності, співчуття, чесності, справедливості тощо [4].

Формування особистості молодшого школяра значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу, згідно з яким моральні правила й норми засвоюються дитиною активно, у процесі

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

діяльності та спілкування з дорослими, однолітками, старшими та молодшими дітьми; набувається досвід ставлення дитини до світу, до людей, до самої себе.

Виховання молодших школярів здійснюється у процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, відведення належного місця спільній діяльності як на уроках, так і в позаурочний час, на виховних заняттях; гуманізації взаємин у системах «учитель – учень», «учень – учень»; використання вчителем демократичного стилю спілкування з учнями; створення умов для творчої самореалізації кожної особистості.

Важливим є особистісно зорієнтований підхід у вихованні молодших школярів, оскільки для дітей цієї вікової групи характерна особлива сенситивність до морально-етичних впливів, а надто сприйняття норм культурної поведінки, спілкування, мовного етикету, культури взаємовідносин [1; 4].

Дуже часто внутрішнє самопочуття, емоціональний настрій дитини залежить від особистості вчителя початкових класів, оскільки для учнів 1-2 класів учитель залишається центральною фігурою, арбітром, авторитетом. Лише в 3-4 класах самооцінка, оцінка однолітків починає переважати оцінку вчителя.

Зовнішнім вираженням позиції дитини є роль у різноманітних ситуаціях дитячого життя. Вона проявляється залежно від очікувань учителя й дитини. Діти з не виправданими очікуваннями стають часто агресивними або, навпаки, пригніченими; боязкими або недовірливими; соціально інфантильними або неспокійними. Ці аспекти необхідно враховувати у роботі з дітьми та батьками.

Головне завдання вчителя – навчитися створювати й використовувати в шкільному житті ситуації, де знання і дії були б злиті та дозволили б фіксувати динаміку морально-духовного розвитку дитини, суть якого полягає у вмінні дитини самостійно, а іноді за допомогою вчителя, реалізувати свої здібності. Учитель має допомогти дитині просуватись від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, де необхідні самостійність у прийнятті рішень і моральний вибір.

Як бачимо, період молодшого шкільного віку і є тим «благодатним часом», коли складаються сприятливі

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

умови для формування основ людських стосунків, тобто стосунків у соціумі.

Визначаючи толерантність як форму соціальної поведінки, яка забезпечує зв'язок і взаємодію різних, відмінних один від одного суб'єктів, слід зазначити, що толерантність є не лише внутрішньою якістю особистості, але й ознакою соціальної зрілості людини. Саме соціально зрілу людину ми можемо розуміти як людину соціально компетентну. Тут ми ще раз можемо переконатися у взаємозв'язку понять толерантності й соціальної компетентності, тому що готовність жити в сучасному суспільстві вимагає терпимого ставлення до думок, поглядів і переконань інших членів суспільства.

Отже, питання толерантності посідає особливе місце в системі формування соціальної компетентності молодших школярів і потребує подальших досліджень. А завдання учителя полягає у сприянні створенню умов для вдосконалення системи виховання та єдиного виховного простору в суспільстві для подальшого розвитку процесів його гуманізації.

Література:

1. Амонашвілі Ш. О. Без серця що зрозуміємо? [перекл. з російської] / Ш. О. Амонашвілі. – Хмельницький: Подільський культурно-просвітницький центр ім. М. К. Реріха. 2006. – 68 с.
2. Асмолов А. Историческая культура и педагогика толерантности // Мемориал. – 2001. – №24. – С. 61-63.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Бобовнікова Л. О. Толерантність як фактор становлення сучасного українського суспільства / Л. О. Бобовнікова. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філософія», 2004. – 261 с.
5. Головин С. Ю. Словарь психолога-практика / С. Ю. Головин. – Минск – Москва : Харвет АСТ, 2001. – 654 с.
6. Декларация принципов терпимости [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/russian/document/declarat/toleranc.htm>.
7. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности. – М. : Академический Проект, 2004. – 176 с.
8. Мчедлов М. Терпимость – свойство культуры, путь к гражданскому согласию // Свободная мысль. – 1994. – № 5. – С. 59-69.
9. Новая философская энциклопедия : [в 4 т.] / ред. кол. – М., 2001. – Т. 4: Т-Я. – 480 с.
10. Словник іншомовних слів / ред. кол. – Київ : Гол. ред. Укр. рад. енцикл., 1977. – 789 с.